

Petges catalanes en la figura d'en Garcilaso de la Vega (2)

Autor: Marc-Vicent Adell
Data de publicació: 15-01-2017

En Marc Vicent Adell pensa que els textos de Garcilaso de la Vega són traduïts del català, i ho argumenta extensament en un article. Aquesta n'és la segona i última part.

5. Però quina és la influència d'Ausiàs March en Garcilaso, segons la filologia hispànica?
Doncs, bé, si pensem que podem llegir en algun manual de literatura espanyola que Garcilaso (i també Joan Boscà) copia i tradueix els versos d'Ausiàs March, mot per mot, i els incorpora a la seva obra com si fossin propis, anem errats.

Si cerquem l'opinió dels especialistes hispanistes respecte a aquest fet, en històries de la literatura espanyola, manuals d'estudi universitari o pròlegs de les edicions crítiques de l'obra d'en Garcilaso, hi llegirem reflexions com "influjo", "influencia", "huella", "fonts principals" referits a la influència d'en March sobre en Garcilaso, i no hi apareixen comentaris com "còpia", "plagi" o "traducció". Només algun autor puntual parla "d'imitació conscient". Vegem-ne alguns exemples que hem traduït del castellà:

1. A la Historia de la literatura española, de J. García López, de l'editorial Teide, podem llegir.

"No hay parte en mí que no se me transtorne", exclama en la cançó IV, una de les poesies més característiques d'aquesta època turbulenta en què juntament amb la influència (al influjo) de Petrarca, hi trobem el del patètic i apassionat Ausiàs March."

Mots que destaquem: "influjo". I qualificatius atorgats a Ausiàs March: "patètic" i "apassionat".

2. En referir-se a la nova poesia renaixentista espanyola (castellana) del regnat de l'emperador Carles I, el mateix autor comenta el punt següent:

"La Naturalesa es presenta alhora com un bell món estilitzat, en el qual un meravellós ordre i una tranquil·la harmonia

comuniquen serenitat i repòs a l'ànima del poeta, doblement turmentat pel seu amor difícil i per la subtil anàlisi dels seus sentiments, en la qual es complau amargament tot seguint Petrarca i Ausiàs March." (García, López, pàgina 124).

Mots destacats: "seguint". Tanmateix, aquest autor no esmenta aquí quins elements d'Ausiàs March són seguits i imitats.

En el capítol d'aquesta història de la literatura dedicat a Garcilaso de la Vega, en canvi, Ausiàs March no és esmentat com a punt de referència d'en Garcilaso, només és recordat en Petrarca.

"Notables coincidències amb la situació sentimental de Petrarca —amor no correspost, mort de l'estimada i insatisfet afany de pau espiritual— porten (en Garcilaso) a seguir el seu mestre en l'acurada introspecció dels seus estats afectius, en la dolorosa manifestació del seu amor, en la malenconia de la seva inspiració..." (García López, pàg. 125).

Sembla que en García López no tenia present ni el sonet XXVII d'en Garcilaso ni els cants I i LXXVII d'Ausiàs March quan va fer aquestes afirmacions.

3. La Historia de la literatura española, de Juan Luis Alborg, de l'editorial Gredos, explica al fragment de més avall que:

"...tot i que Garcilaso acostuma a aturar amb viril dignitat els rampells que li produeix el seu amor no correspost, no deixa de vegades de cedir fins i tot a l'exaltació, per expressar-se en profunds versos, més propers a l'esbargiment (esparcimiento) d'Ausiàs March que a les meditades elucubracions del petrarquisme." (Alborg, pàg. 650)

Mots destacats: "versos, més propers a l'esbargiment d'Ausiàs March ."

4. A l'Enciclopedia Salvat. El País, a l'entrada Garcilaso de la Vega llegim això:

"... la influència (el influjo) del petrarquisme, unida a la de P. Bembo, L. Tansillo (mitjançant la seva ègloga I due pellegrini) y J. Sannazaro, a la del cançoner castellà i a la d'Ausiàs March es barregen en la seva reduïda creació poètica."

Mots destacats: influència o influjo.

5. L'entrada Garcilaso de la Vega a la Wikipedia, l'enciclopèdia lliure (consulta del 07/06/2016), a internet, exposa el següent:

" Garcilaso de la Vega (...) va quedar orfe de pare i es va educar acuradament a la Cort, on va conèixer el 1519 el seu gran amic, el cavaller Joan Boscà. Probablement deu el toledà a aquest cavaller la seva gran estima per la lírica del valencià Ausiàs March, que va deixar alguna empremta (huella) en la seva obra."

Mots destacats: "estima per la lírica del valencià Ausiàs March" i "que va deixar alguna empremta".

6. Alberto Blecua diu el que trobem a continuació a l'entrada Garcilaso de la Vega de l'Enciclopèdia catalana:

"Les fonts principals són els clàssics, com ara Virgili i Horaci, i els moderns, com Ausiàs March, Ariosto, Sannazaro i, sobretot, Petrarca."

Mots destacats: "fonts principals".

7. Miquel Desclot, a l'Antologia de la poesia universal, del Grup Editorial 62, afirma el següent:

"La poesia d'en Garcilaso va arrencar encara sota la influència dels últims poetes medievals, en particular d'Ausiàs March, que continuava gaudint d'un gran prestigi..."(pàg. 71)

Mots destacats: "influència".

8. Pietro de Paula, a la seva introducció a les poesies completes d'en Garcilaso, afirma que:

"L'època que s'escampa del 1529 al 1532 coneix la doble influència (influjo) de la lírica d'Ausiàs (de manera decreixent) i de Petrarca (gradualment més intensa)" (pàg. 33)

Mots destacats: “influència de la lírica d'Ausiàs”.

“De gran importància en la seva obra més primerenca és l'empremta del valencià Ausiàs March de manera decreixent. Garcilaso, com Ausiàs, oscil·la entre la sublimació espiritual i el desencís rotund, tot i que en ell els contrastos es trobem més apaivagats. En l'àmbit amorós, la poesia d'Ausiàs passa amb facilitat de la idealització abstraccionista de la dona (la qual ni ta sol descriu físicament) a la fosca passió de la carn. Incapaç de trobar l'equilibri entre idealització i erotisme, sovint cau en una lluita interior on es barallen les passions amb raonaments doctrinals.”
(pàg. 35)

Mots destacats: “l'empremta del valencià Ausiàs March”.

9. Rafael Lapesa ens informa, al seu clàssic estudi La trayectoria poética de Garcilaso, que:

“La influència d'Ausiàs March és més concreta, fruit d'una imitació conscient. La major intensitat correspon als anys en què Garcilaso tractava d'assimilar l'art de Petrarca sense arribar a identificar-s'hi completament, amb ell. Llavors, els Cants del valencià es trobaven més propers que Petrarca de la sequedat vigorosa que caracteritzava els versos del nostre poeta. L'exemple de March va accentuar el gust pels elements foscos i violents (...) Després, quan la poesia turmentada i contradictòria va cedir el lloc a la suau malenconia, quan va triomfar la serena visió de la bellesa, Ausiàs March no va exercir l'acció que havia exercit en el període anterior.” (pàg. 129)

Mots destacats: “La influència d'Ausiàs March és més concreta, fruit d'una imitació conscient.”

L'opinió generalitzada del món acadèmic hispanista, doncs, és que en Garcilaso s'inspira en Ausiàs, però poc se'ns diu dels elements en què s'inspira: si són temàtics, de mètrica, de rima, d'estil, de figures retòriques...

El problema que trobem en el fet que Garcilaso copia Ausiàs March, no és el fet mateix de la còpia o apropiació de textos d'altri (ja que trobem aquesta actitud en molts escriptors que han gaudit de fama universal en gairebé totes les èpoques i cultures, des de Martorell fins a Shakespeare), sinó en la poca divulgació de la còpia o plagi. I sobretot en l'evidència que els estudiosos més tradicionals de l'obra d'en Garcilaso no ens ho diuen. Per què? Veiem que sempre parlen d’influjo i d'influència, i mai no comenten el problema de la còpia, traducció o apropiació. I sempre expliquen que aquesta influència és d’un autor concret, d'Ausiàs March, en lloc de dir (o a més de dir) que la influència és d’un poeta valencià, que escrivia en català i que, per tant, la lírica i literatura copiada és la catalana, al capdavall. A més a més, és interessant observar que a la filologia hispànica li costa tant explicar que Ausiàs March escrivia en català que no ho diu enlloc.

Perquè admetre la profunda influència d'Ausiàs March sobre en Garcilaso de la Vega significa que cal admetre que la literatura i la lírica catalana foren un dels pilars en els quals es va assentar la literatura del Segle d'Or cultural castellà, afirmació difícil de trobar en els manuals de la literatura espanyola.

6. Més elements catalans en els versos d'en Garcilaso
D’altra banda, en l'estructura superficial dels poemes d'en Garcilaso, és a dir, en la lectura dels versos i de les paraules que els componen, hi distingim un seguit de coincidències ortogràfiques, gramaticals i lèxiques amb la llengua catalana, antiga o actual, és a dir, un reguitzell d'elements que semblen catalanades o errors de traducció en l’obra del suposat toledà. Fa l'efecte com si els poemes castellans de Garcilaso haguessin estat presos d'altres poemes escrits originalment en català i adaptats malament al castellà literari del segle XVI (o espanyol del Segle d'Or). Com si s'haguessin quedat lletres, expressions, paraules, etc., mig catalanes, mig traduïdes, entremig de paraules castellanes.

Modestament, hem agrupat aquests visibles elements catalans en dotze blocs. Heus-ne ací alguns exemples.

Als poemes de Garcilaso trobem un ús constant de l’estructura d’obligació catalana amb el verb haver conjugat, “haver + de + infinitiu” que és inexistent en el castellà col·loquial actual: per exemple, hemos de tomar i se ha de dar, en comptes de tenemos que tomar o se tiene que dar, (cobla VI, vers 2n i 5è); habéis de venir (en comptes de tenéis que venir, cobla VII, vers 5è); ...he de morir (en comptes de tengo que morir, sonet II, vers 2n), etc. Fins i tot descobrim que la perífrasi catalana és l'única que Garcilaso fa servir la qual desplaça totalment la castellana actual i col·loquial tener + que + infinitiu, que és inexistent en la seva obra lírica i en la de bona par dels poetes i escriptors del segle d'Or espanyol. Sols hi detectem algun cas de la construcció tener + de + infinitiu, com tuvo de morir antes d'agora (vers 929è de l'ègloga II).

A part, també hi podem veure altres semblances amb el català, com presumen d'espantarme (vers 8è de la Cançó IV), amb una apostrofació que ens fa plantejar si els castellans de Toledo ja es menjaven vocals al segle XVI per imitació de

la llengua francesa, com alguns diuen, o per imitació de la catalana més aviat. Pel que fa al mot espantar o espantarse, comprovem que és el que coincideix amb el català “espantar” o “espantar-se” i suplanta altres solucions castellanes que es podrien fer servir, a tall de sinònims, com asustarse, sobresaltarse, etc.

Altres exemples són mots amb ortografia castellana que representen paraules catalanes, com estando en Alemaña (títol de la Cobla VII), en què Garcilaso usa directament l'exotopònim “Alemanya” adaptat del català, escrit amb ortografia castellana, en lloc de fer servir la forma normativa Alemania. O terneza del vers tercer del sonet XXVIII, que creiem que es tracta d'una adaptació al castellà del substantiu català tendresa, en comptes de ternura, perquè rimi amb aspereza:

Boscán, vengado estáis, con mengua mía,
de mi rigor pasado y mi aspereza,
con que reprehenderos la terneza
de vuestro blanco corazón solía;

Vegem amb més atenció la nostra classificació dels catalanismes (o de les semblances entre el castellà d'en Garcilaso i la llengua catalana). I en el moment de tancar la redacció d'aquest article hem trobat deu casos més de catalanades diferents, o possibles interferències, que esperem poder mostrar en altres estudis que estem enllestint.

1) Casos de la preposició d' apostrofada (preposició castellana de): “Tras esto, el puerco allí se via herido / d'aquel mancebo,...” (versos 177è i 178è, de l'ègloga tercera).

2) Casos del pronom m' apostrofat, en la forma elidida (pronom castellà me): “con mis ojos abiertos m'he rendido...” (vers 10è, sonet XXVIII).

3) Casos del pronom s' apostrofat, en la forma elidida (pronom castellà se): “como ya en los efetos s'ha mostrado...” (vers 3r de la cançó IV).

4) Casos de qu' apostrofat, en la forma elidida (conjunció castellana o de vegades pronom relatiu): “que miren lo qu'el alma en sí contiene.” (vers 8è del sonet XXII).

5) Casos de l' apostrofat (article castellà, masculí o femení el o la): “muéstrame l'esperanza” (vers 90è, de la cançó IV).

6) Casos d'alternança entre a/e, e/i i o/u en el vocalisme àton:

-“...ni en el mar s'asconde,” (asconde en comptes de se esconde, on la a d'asconde pot fer referència a la a àtona inicial del català “s'amaga”, al vers 17è, elegia I).

-“¿Quién pudiera de tal ser adevino?”, vers 103 de l'elegia I (adevino en comptes d'adivino, on la e d'adevino fa referència a la e àtona del català “adeví”, mot que recull el diccionari Alcover-Moll-Sanchis Guarner, tom I, pàg.190).

-”Si aquella amarillez y los sospiros...” (sospiros en comptes de suspiros, on la o àtona inicial de sospiros fa referència a la o àtona del mot plural català sospirs, vers 40è de la cançó I).

7) Casos d'ús de la conjunció coordinant catalana i en comptes de la més comuna castellana y: “i aun sabra querello” (vers 11è del sonet I, edició d'en Rivers, 1983, pàg. 96). Però hem de pensar que també la “y” és una conjunció emprada pels literats catalans de totes les èpoques: medievals, renaixentistes, barrocs, neoclàssics... En qualsevol cas, sobta molt el fet que en Garcilaso faci servir aquesta conjunció i en els seus poemes i utilitzi, en canvi, la conjunció y en els pocs escrits autògrafs seus que se'n conserven, com les lletres i epístoles diverses.

8) El cas ja comentat de lletres o grafies castellanes en paraules catalanes (Alemaña en comptes d'Alemanya o Alemania): la grafía ñ equival al dígraf català ny. Però en castellà caldria escriure el topònim amb ena i amb i: Alemania.

9) I ara a l'inrevés, casos de lletres catalanes en paraules castellanes: “i a ver los passos...” en comptes de pasos (vers segon del sonet I, Rivers, 1983, pàg. 96): la ss és un dígraf que representa el fonema de la essa sorda entre vocals, fonema que en la normativa castellana actual es descriu amb una s. Però també en Garcilaso trobem casos de mots amb la grafia s que remeten a un fonema sord entre vocals “tuviese alguna cuenta con mi muerte”, en lloc de tuviesse, com caldria esperar.

Llavors, per què Garcilaso fa servir la ss i la s en el mateix context? Quin és el criteri que segueix per a utilitzar dues grafies diferents amb un mateix valor fonètic, entre vocals? Podem respondre que, quant a l’ús de la doble essa (ss),

pensem que aquest pot tenir l'origen en la traducció al castellà del mot plural català “passos” i d’altres mots catalans que contenen aquestes lletres.

10) Casos d'accentuació greu catalana en vocals tòniques castellanes (ò i è): “Mas cuando del camino estò olvidado, / a tanto mal no sè por do è venido.” (versos 5è i 6è del sonet I en la reproducció de l'edició d'en Fernando de Herrera, Sevilla, 1580, a l'edició d'Elías L. Rivers, 1983, pàg. 96).

11) Casos de catalanismes evidents en verbs com:

-“del solitario monte m'agradaba;” (vers 101è de l'ègloga I).

-“en un solo momento s'ajuntaba” (vers 278è de l'ègloga II).

-“s'engarrafaba de la que venía” (vers 288è de l'ègloga II).

-“en verdes hojas vi que se tornaban” (vers 3r del sonet XIII).

12) Els casos ja esmentats de la perífrasi d'obligació, com aquest altre: “que no t'he de soltar;” (vers 803è de l'ègloga II).

A tot això hem d'afegir la presència de construccions sintàctiques defectuoses, com és ara el títol sencer de la cobla VI que fa així:

“A una señora que, andando él y otro paseando, les echó una red empezada y un huso comenzado en él, y dijo que aquello había trabajado todo el dia.”

Què significa aquest títol tan llarg? Que la senyora llança a dos personatges una xarxa i un fus que ella havia començat i el fus està començat en l'home o en ell o en què o en qui? I què vol dir empezada i comenzado? Significa iniciar o encetar o què? Haurien de tenir aquests verbs una preposició a per encapçalar un complement de règim verbal? A què o (a qui) fa referència el pronom él? I per què aquello fa de subjecte en l'oració final? Algú ens pot explicar aquesta sintaxi tan desballestada si no és per fruit d'una traducció incorrecta?

Per raó de tot el que hem anat explicant, com pot ser, repetim, que el primer gran clàssic de la poesia castellana moderna, model per a tots els poetes castellans que el van seguir, faci errades o escrigui de manera incoherent com si es tractés d'algú que no coneix bé el castellà? És clar que no podem creure que en Garcilaso cometés errors ortogràfics i gramaticals, utilitzés mots apostrofats i contraccions i solucions morfològiques i lèxiques alienes al castellà normatiu del moment. O potser sí?

Aquest problema textual i d'estil ja ha estat detectat, i comentat, pel que fa als escrits d'en Garcilaso de la Vega, del seu amic Joan Boscà i en general pel que fa a molts altres autors i obres literàries del Segle d'Or castellà. Per a alguns investigadors com Calsapeu (2010), els elements catalans que trobem en els textos castellans literaris del segle XVI i en els poemes d'en Garcilaso provenen d'una deficient traducció i adaptació d'escrits originaris catalans, ja que:

“...és altament significatiu que tots dos, tant el suposat toledà (Garcilaso de la Vega) com el barceloní (en Joan Boscà), facin en castellà les mateixes faltes d’apostrofat i alguns errors ortogràfics característics de qui s’expressaria habitualment en català”.

L'opinió generalitzada del món hispanista, per contra, és que tants i tants exemples de mots, construccions i grafies catalanes en textos castellans antics i en els poemes castellans d'en Garcilaso s'expliquen com a elements comuns romànics al castellà i al català del segle XVI que haurien desaparegut del castellà durant la seva evolució. En canvi, s'haurien mantingut en la llengua catalana actual i en el castellà molt literari. És el cas de la perífrasi d'obligació que ja hem comentat més amunt. Mentre que en els exemples literaris castellans del segle XVI predominava la perífrasi haber + de + infinitiu (he de ir), perífrasi que coincideix amb la construcció catalana (he o haig d'anar), en castellà col·loquial actual predomina l'ús de la construcció d'obligació tener + que + infinitiu (tengo que ir), gairebé inexistent en els textos literaris castellans antics. La perífrasi castellana actual tener + que + infinitiu (tengo que ir) hauria desplaçat per complet la perífrasi castellana més antiga, haber + de + infinitiu (he de ir), la qual es conserva només en el català normatiu actual: “jo haig d'anar” o “jo he d'anar”. Aquesta explicació, però, la considerem molt estranya ja que no hi ha ni rastre de la construcció tener + que + infinitiu (tengo que ir) en els textos d'en Garcilaso ni en la majoria de les obres castellanes dels segles XVI i XVII.

Nosaltres, però, pel que fa a l'obra d'en Garcilaso, ens decantem per la primera hipòtesi. Creiem que els elements comuns de l'obra d'en Garcilaso amb el català actual són elements catalans i no pas elements romànics comuns entre el castellà i el català, per la qual cosa podríem afegir que és possible (i probable) que ens trobem davant d'un cas de traducció d'una obra sencera del català al castellà.

Som conscients del risc d'aquesta hipòtesi que nosaltres proposem, però és que també trobem nombrosos elements i coincidències textuals catalans, difícilment justificables, dintre algunes obres clàssiques castellanes com el Quixot d'en Cervantes, el Lazarillo de Tormes d'autor anònim o l'obra de Teresa de Jesús, que ens remeten, inevitablement, a fragments o mots escrits originalment en llengua catalana. En Garcilaso, doncs, no és pas una excepció.

Pel que fa al Quixot (Bilbeny, 2013), al capítol VI llegim una conversa en la qual es fa aquesta pregunta, força absurda en el context d'una biblioteca:

—¿Quién es ese tonel? —dijo el cura.

—Este es —respondió el barbero— Don Olivante de Laura.

En castellà correcte, doncs, caldria dir ¿Qué tomo es ese?, ja que l'enunciat ¿Quién es ese tonel? sembla la traducció d'una oració interrogativa catalana que seria: "Quin és eixe (o aqueix) tomell?" I "tomell" és un mot que deriva de "tom", és a dir, un llibre, i no significa pas un recipient per a encabir-hi vi.

Quant al Lazarillo de Tormes (García de la Concha, 2015), hi llegim construccions com les següents:

1. "Mi nascimiento fue dentro del río Tormes, por la cual causa tomé el sobrenombre..." pàg. 65. Que sembla un trasllat de la construcció de relatiu catalana "per la qual cosa" en comptes de por cuyo motivo o por cuya causa.

2. "... me tenía mandado que, en yéndose el que la mandaba rezar..." pàg. 73. Que és una adaptació del català "en anar-se'n".

3. "..., y tras la llave, en una cámara en lo alto de la casa..." pàg.86. Que és una clara traducció del mot català "cambra" per referir-se a l'habitació de dalt d'una casa, com unes golfes, encara viu avui dia en la parla de localitats valencianes com la ciutat de Xàtiva, a la comarca de la Costera.

També al Libro de la vida, de Teresa de Jesús, al capítol segon (Bilbeny, 2015) llegim el següent:

1. "...en llegando a..." (traducció d'"en arribant a").

2. "...niñerías nonada buenas (traducció literal de "no gens bones").

A més a més, podem afirmar que al llarg dels segles assistim a un procés de poliment de l'obra poètica d'en Garcilaso de la Vega per acostar-la a la normativa castellana actual, cosa que hi ha produït una "neteja" de termes i construccions espúries, és a dir provinents de la llengua catalana. De fet, alguns editors hispanistes de l'obra d'en Garcilaso han decidit presentar els versos del toledà més modernitzats, tot rebutjant l'ortografia de la primera edició per considerar-la estranya i diferent de la que utilitzava la llengua castellana de l'època (la traducció i el destacat són nostres):

"L'hispanista nordamericà Hayward Keniston publicà el 1925 la primera edició crítica de les obres d'en Garcilaso, i prengué com a base la primera edició barcelonesa del 1543 pel que fa al text, però adoptà, en canvi, l'ortografia d'una edició posterior, la d'Amberes del 1544; ja que, segons l'editor, l'ortografia de l'edició prínceps és tan irregular i tan diferent de vegades de l'usual a Castella en aquells anys, que acceptà —diu— el suggeriment d'en Ramón Menéndez Pidal de seguir l'esmentada edició d'Amberes, més uniforme."
(Alborg, pàg. 643)

Això a banda, cal dir que no hi ha gaires manuscrits conservats que continguin els escrits literaris originals d'en Garcilaso de la Vega (ni tampoc gaires escrits originals del Quixot, dels poemes d'en Joan Boscà, del Lazarillo, de la Celestina, d'en Colom i de Teresa de Jesús, entre d'altres), de manera que és difícil saber com realment va escriure Garcilaso els seus poemes, si apostrofava o no en la seva cal·ligrafia o si els elements ortogràfics irregulars i poc castellans dels seus poemes editats són fruit dels errors dels tipògrafs que imprimien la seva obra o de ves a saber qui. Per què no comencen a buscar-se aquests manuscrits? Per contra, sí que es conserven molts textos autògrafs d'Ausiàs March i a finals del segle passat es van recuperar pàgines manuscrites del Tirant lo Blanc (Chiner Gimeno, 1993).

Per tot això volem comparar dues versions del mateix poema per fer-nos una idea de la neteja de termes espuris que han sofert els versos d'en Garcilaso. La primera versió correspon al text de l'edició d'en Rivers del 1983 i la segona versió correspon a l'edició de Consuelo Burell. Es tracta del Sonet XXIII. En destacat hi posem els mots que canvien o desapareixen.

Primera versió

En tanto que de rosa y d'azucena
se muestra la color en vuestro gesto,
y que vuestro mirar ardiente, honesto,
con clara luz la tempestad serena;

y en tanto que'l cabello, que'n la vena
del oro s'escogió, con vuelo presto
por el hermoso cuello blanco, enhiesto,
el viento mueve, esparce y desordena;

coged de vuestra alegre primavera
el dulce fruto que'l tiempo airado
cubra de nieve la hermosa cumbre.

Marchitarà la rosa el viento helado,
todo lo mudará la edad ligera
por no hacer mudanza en su costumbre."

Segona versió

En tanto que de rosa y azucena
se muestra la color en vuestro gesto,
y que vuestro mirar ardiente, honesto,
con clara luz la tempestad serena:

y en tanto que el cabello, que en la vena
del oro se escogió, con vuelo presto
por el hermoso cuello blanco, enhiesto,
el viento mueve, esparce y desordena;

coged de vuestra alegre primavera
el dulce fruto que el tiempo airado
cubra de nieve la hermosa cumbre.

Marchitará la rosa el viento helado,
todo lo mudará la edad ligera,
por no hacer mudanza en su costumbre."

Així doncs, una cosa és adaptar la grafia d'una paraula castellana antiga a la normativa lingüística actual (per exemple d' per de), i una altra és eliminar una preposició sencera, com ocorre en el vers primer, que passa d'azucena a azucena. Al final fa l'efecte que el text original o més antic, el que suposadament va escriure en Garcilaso, és el segon (versió de Consuelo Burell) i no pas el primer (versió d'en Rivers).

Però les sorpreses es multipliquen si consultem una edició anterior del filòleg Rivers, dels anys seixanta (1964, pàg.27), en la qual els mots apareixen amb una altra ortografia, més antiga: açucena, ayrado, hazer mudança... En un període de trenta anys, les edicions dels poemes d'en Garcilaso ofereixen tres versions diferents del mateix text en les quals s'eliminen progressivament les grafies o solucions ortogràfiques antigues, que són les equivalents a grafies i formes catalanes, i són substituïdes per solucions castellanes normatives. Vegem l'evolució de dos casos concrets:

Sonet XXIII,

primers vers:

1. En tanto que de rosa y d'açucena (Rivers, 1964).

2. En tanto que de rosa y d'azucena (Rivers, 1983)

3. En tanto que de rosa y azucena (Burell, 2014)

catorzè vers:

1. por no hazer mudança en su costumbre (Rivers, 1964)

2. por no hacer mudanza en su costumbre (Burell, 2014)

Aquesta evolució ortogràfica és fruit d'una actitud per actualitzar (i normativitzar) les formes antigues castellanes d'en Garcilaso, però inconscientment es raspalla el text original que perd vigència, se'l deixa de banda com hem dit i el lector modern cau en la falsa creença de trobar-se poemes de forma perfecta. Les solucions ortogràfiques antigues dels pomes d'en Garcilaso, que són molt semblants a solucions catalanes (o són solucions catalanes, directament), no arriben a la coneixença dels lectors actuals i, per tant, ens quedem sense elements de referència per contrastar, relacionar i treure conclusions finals sobre aquesta evolució textual.

7. Algunes petges catalanes en la biografia d'en Garcilaso

A més dels elements textuals catalans en l'obra d'en Garcilaso que estem mostrant, en la seva biografia contemplem força referències geogràfiques, humanes i culturals que el relacionen amb Barcelona, Catalunya i els territoris de la Confederació catalanoaragonesa del segle XVI, car Garcilaso va estar envoltat d'amics catalans —barcelonins o no—, com els Boscà, els Cardona, els Durall o els Borja, com ja hem citat, i va transitar per Nàpols i Sicília, el nord d'Àfrica i Rodes, Niça i Avinyó, talment com un dels personatges de l'època que es passejaven pels territoris catalans a la Mediterrània i pel sud d'Europa. Algunes d'aquestes referències biogràfiques no el relacionen ben bé amb el món català, però resulten contradictòries per la manca de documentació que presenten o per la sorpresa que ofereixen al públic lector actual.

Finalment, volem recordar que els manuals diuen que el nostre poeta va néixer a Toledo, tot i que no existeix cap registre i partida de baptisme d'en Garcilaso que el relacioni amb Toledo ni amb cap altra ciutat. Per confirmar la relació d'en Garcilaso amb Toledo, sovint s'aporta com a prova el testament del poeta, força irregular per diversos motius. En efecte, en el testament, s'hi registra que d'una banda era:

"...vezino desta muy noble ciudad de Toledo...".

Però per l'altra banda també s'hi diu que va ésser fet:

"...en la ciudad de Barcelona a veinte y cinco días del mes de julio de mil quinientos y veinte y nueve años" (Suazo Pascual, pàg.392).

En què quedem, llavors? Les darreres voluntats del nostre personatge, van ser redactades a "esta" ciudad de Toledo" o en aquesta ciutat de Barcelona? En ambdues ciutats a la vegada, amb els mateixos membres i en la mateixa data, és impossible! A més, tota aquesta informació contradictòria és en un document administratiu redactat en castellà a Catalunya, un estat de la Corona d'Aragó, és a dir, en una llengua que no era oficial a Catalunya en aquella època. Quants documents administratius amb aquestes característiques existeixen? Aquests fets, doncs, ens han de fer pensar si no som davant un document manipulat.

Per acabar, volem esmentar breument totes les petges catalanes que hem anat recollint en la figura d'en Garcilaso de la Vega, juntament amb elements biogràfics estranys que contradiuen la tradicional imatge castellana que ens ha arribat d'en Garcilaso. En resum, analitzem els punts següents:

1. En primer lloc, ens assabentem que la ciutat natal d'en Garcilaso és Toledo en el seu testament redactat a Barcelona, com ja hem comentat. Barcelona, doncs, és la primera petja (i pista) catalana d'en Garcilaso.

2. Però Garcilaso no esmenta mai la seva ciutat natal als seus poemes. Alguns investigadors han volgut veure la presència de Toledo en descripcions com: "...aquella ilustre y clara pesadumbre / de antiguos edificios adornada. D'allí con agradable mansedumbre / el Tajo va siguiendo su jornada..." (versos 211 a 214, de l'ègloga III). Aquesta

descripció, tanmateix, bé podria ser de València, Barcelona o Nàpols, ciutats també antigues i il·lustres, si no fos per la referència al riu Tajo. Nosaltres insistim, però, que la descripció és totalment imprecisa.

3. Per contra, l'esment de ciutats i topònims catalans i no castellans al llarg de la seva obra és persistent:

a) Barcelona: “Con la prora espumosa las galeras, / como nadantes fieras, el mar cortan / hasta que en fin aportan con corona / de lauro a Barcelona;...” (versos 1695 a 1698 de l'ègloga II).

b) Catalunya: “Cataluña pasaba, atrás la deja.” (vers 1704è de l'ègloga II).

c) Aragó: “...ya d'Aragón s'aleja,...” (vers 1705 de l'ègloga II).

d) França: “!Oh cuán corrido estoy y arrepentido / de haberos alabado el tratamiento / del camino de Francia y las posadas! (versos 66 a 68 de l'Epístola a Boscán).

e) Nàpols: “...llegar al fin a Nápoles,...” (vers 77 de l'Epístola a Boscán).

f) Sicília: “Vos, altos promontorios, entretanto, / con toda la Trinacria entristecida (versos 166 i 1667 de l'elegia I, i pel que fa al nom de Trinacria-Sicília podeu llegir el comentari de Prieto de Paula, 1993, pàg.102).

g) Pirineus: “Los montes Pireneos, que se 'stima / de abajo que la cima está en el cielo (versos 1433 i 1434 de l'ègloga II).

4. Pel que fa al naixement del poeta, es barallen quatre dates diferents si més no: el 1498 (José Luis Pérez López citat a 500 años de Garcilaso, Centro Virtual Cervantes), el 1499 (Suazo Pascual, pàg. 24), el 1501 (Rivers, pàg. 9) i el 1503 (Fernández de Navarrete, 1850).

5. Aquest problema es produeix perquè els documents baptismals i de registre municipal d'en Garcilaso infant no existeixen. Se'l relaciona amb Toledo únicament per l'estrany testament, ja comentat.

6. Tanmateix, el nostre poeta no es deia Garcilaso de la Vega de petit. Fill de Pedro Suárez de Figueroa i de Sancha de Guzmán, comprovem que li corresponien cognoms ben diferents. Sembla que el pare va decidir canviar-li el nom per un altre que havien portat els seus avantpassats, segons la moda castellana del moment.

7. I quant als membres de la seva família (pares, germans, etc.) gairebé ni apareixen esmentats en els seus poemes.

8. També trobem que la seva trajectòria soldadesca i aristocràtica no és un tema recurrent en la seva obra poètica.

9. La família d'en Garcilaso estava relacionada amb l'aristocràcia de la Corona catalanoaragonesa d'aquella època. El pare havia lluitat al servei de “los Reyes Católicos...” (o sigui, al servei del rei Ferran II) i fou ambaixador del papa Borja Alexandre VI, a Roma (Suazo Pascual, pàg. 25); i els parents del poeta eren amics de la virreina Germana de Foix que els visitava a Toledo en els seus viatges a aquesta ciutat (Suazo Pascual, pàg. 34).

10. La relació amb Barcelona (capital d’un estat de la Corona d’Aragó) creix amb el temps: sempre que Garcilaso torna de Nàpols té el costum de passar-hi una temporada, hi té amics com en Boscà i en Durall, en certa ocasió hi roman durant el mes de setembre de 1534 i es desplaça en cavall fins Avinyó a l'octubre per viatjar a Nàpols finalment (Rivers, pàg. 116). Fins que arriba un punt que Garcilaso considera Barcelona com el seu país, concretament en l'elegia II adreçada al seu amic Boscà en què li comenta que “Tú, que en la patria, entre quien bien te quiere, / la deleitosa playa estás mirando...” Segons L. Rivers (1983, pàg. 113), hem d'entendre que el mot patria en aquest vers es refereix a Barcelona, on viu l'amic català del nostre poeta, en Boscà, ciutat que, com veiem, en Garcilso descriu de manera clara com la pàtria-país. Aquesta consideració de ciutat-pàtria-país, en Garcilaso no la fa extensiva a Toledo en cap dels seus poemes, tot i que és veritat que el poeta qualifica el riu Tajo com celebrado, rico i patrio (vers dotzè del sonet XXIV), perquè discorre per Toledo, la ciutat on teòricament va néixer. Aquí ja tenim un problema a resoldre.

11. També en Garcilaso va tenir una profunda relació amb Nàpols (capital d’un altre estat de la Corona d’Aragó) on es va relacionar amb la poetessa i marquesa de Padula, Maria de Cardona i de Vilamarí, descendent dels catalans establerts al Regne de Nàpols amb les annexions d'Alfons el Magnànim, a la qual li dedica el sonet XXIV:

“Ilustre honor del nombre de Cardona,”

12. També en Garcilaso va ser a diverses localitats d'Occitània, com Avinyó (on escriu l'Epístola a Boscán), Tolosa (on fou detingut quan viatjava a Viena per defensar-la de l'assetjament turc) i el castell de Muy, a prop de Fréjus (Provença) quan fou ferit mortalment.

13. En conseqüència, molts poemes van ser redactats en aquests llocs, fora del món cultural castellà.

14. Coneixem la seva obra mitjançant la primera edició impresa, i no pas a partir dels originals manuscrits bona part dels quals s'ha perdut o destruït, edició feta a Barcelona el 1543 quan feia set anys que havia mort en Garcilaso.

15. Els seus poemes són farcits de traduccions de mots, frases fetes i expressions catalanes així com també d'elements ortogràfics catalans, com apostrofacions de pronoms febles, restes de vocalisme àton català, etc.

16. Ja hem glossat les semblances amb la lírica catalana d'Ausiàs March: influència o plagi?

17. Podem demostrar que part de la seva mètrica castellana és d'origen català, en concret ho són els hendecasíl·labs que tradueix (o li tradueixen) de versos decasíl·labs catalans d'Ausiàs March.

18. En els seus poemes trobem un argument coincident amb obres catalanes anteriors, com la història de Leandre i Hero (pouada alhora del món clàssic grecollatí), que va inspirar una narració de l'escriptor Roís de Corella i algun episodi del Tirant. Relacionem, doncs, Garcilaso amb Corella i amb Joanot Martorell (o amb l'autor del Tirant). El poeta Joan Boscà també repeteix aquest argument de la història de Leandre i Hero en un altre poema seu i, un cop més, el podem relacionar amb Corella i amb Martorell.

19. Al llarg dels seus versos hi ha persistència de panegírics, dedicatòries i citacions de personatges catalans, napolitans o castellans relacionats amb el Regne de Nàpols (i, per tant, personatges de la Corona d'Aragó) de l'època d'en Garcilaso.

20. És tradicional comentar que Garcilaso i els poetes castellans d'aquesta època relacionats amb Nàpols introduïren l'Humanisme a la Península; però també és explicat per especialistes que fou el rei Alfons el Magnànim, monarca de la confederació catalana, qui va fer aquesta aportació, un segle abans.

21. Els elements catalans en la vida i obra d'en Garcilaso són sovint suavitzats o manipulats amb la més que probable intenció de dissimular-los. Per exemple, el papa valencià Alexandre VI és, en algunes obres, un "papa de origen español" (Suazo Pascual, pàg. 25); la poetessa napolitana amb noms i cognoms catalans, Maria de Cardona, es converteix en una autora "italiana" del cercle de Garcilaso a Nàpols (Suazo Pascual, pàg. 31); la poesia d'en Garcilaso sempre és italianizante, fet que no posem en dubte en determinats elements; però recordem com alguns versos hendecasíl·labs que en Garcilaso construeix es basen en metres catalans i, per això, també caldria recordar que la poesia d'en Garcilaso és una poesia "catalanitzant" o "catalanitzada", comentaris impossibles de llegir enlloc. A més a més, no oblidem que molts manuals de literatura espanyola expliquen que en Garcilaso rep "alguna influència" d'Ausiàs March, però pocs o cap no especifiquen quina és aquesta influència i, evidentment, enlloc no es comenta el problema del plagi i de la traducció que ha posat al descobert la investigadora García Simón.

22. En Garcilaso va morir en una ciutat occitana, Avinyó.

23. Va morir en mans del marquès de Llombai, futur sant Francesc de Borja. Heus ací una altra relació d'en Garcilaso amb el món català, de la mà de la família Borja, família de papes i sants catalanoparlants del sis-cents.

24. La seva obra es va publicar a Barcelona.

25. La impremta que va publicar els poemes d'en Garcilaso també va publicar una important edició de la poesia ausiasmarquiana el 1543: Les obres de mossèn Ausiàs March ab una declaració en los marges d'alguns vocables escurs.

26. Aquesta impremta tenia un nom ben català: el de l'impressor Carles Amorós, ciutadà de Barcelona i fill de Joan Amorós, personatge originari de Tarascó, a la Provença.

27. L'obra de Garcilaso es va publicar juntament amb la d'un poeta català, Joan Boscà.

28. I va ser publicada gràcies a l'esforç de la dama valenciana, Ana Girón de Rebolledo, vídua d'en Boscà.

29. Finalment, si Garcilaso va viure a Catalunya i hi tenia amics, amb quina llengua parlava amb ells? Tots se li adreçaven en castellà o enraonava i escrivia en català amb ells, en Garcilaso de la Vega? Quina era la veritable llengua de relació d'en Garcilaso amb Boscà, amb Durall, amb els cenacles de poetes barcelonins del segle XVI i amb els lletrats i advocats de la ciutat comtal, amb el marquès de Llombai que esdevindria sant Francesc de Borja, etc.? Per què no podem pensar que Garcilaso sabia parlar en català si una part del seu context cultural i geogràfic va ser català? Trobem que és versemblant que Garcilaso fos catalanoparlant.

Així doncs, existeixen massa problemes en una sola persona: que manquin documents biogràfics, que a Garcilaso li van canviar el nom i els cognoms de petit, que de la seva infantesa i joventut no en sapiguem res, que se n'anés a viure a Barcelona i hi fes testament, que no tinguem notícia de molts dels seus manuscrits, que es passés la vida voltant pels països catalans d'aleshores, que estigués envoltat de famílies catalanes (Borja, de Foix, Cardona, Boscà, Durall, etc.) i tingués amics catalans, els quals no s'amaga d'esmentar als seus poemes, que fos un admirador de la literatura catalana (com en Cervantes) i concretament d'Ausiàs March, que possiblement ens enfrontem amb la falsedat d'alguns documents seus biogràfics, que els seus poemes estiguin farcits de catalanismes...

Tants problemes biogràfics i textuals són clarobscurs que fan dubtar de la personalitat castellana del poeta Garcilaso de la Vega i que en construeixen una altra de catalana. És com passar de la claredat obcecada a un clarobscur més obscur que clar.

8. Qui fou Garcilaso de la Vega?
Qui fou Garcilaso de la Vega, en realitat? L'encarnació del perfecte cavaller castellà cortesà que va reinventar la poesia espanyola? O un misteriós soldat que va escriure poc sobre les seves vivències i que va fer versos en una llengua que deslluïa el castellà literari?

El Garcilaso que coneixem era un escriptor castellà, però que vivia a Catalunya, plagiava Ausiàs March i possiblement enraonava i escrivia en català, fet que totes les biografies obliden, no comenten i ni tan sols es plantegen quan esmenten el nombre de llengües que sabia parlar el nostre poeta.

La nostra hipòtesi final és que va existir un Garcilaso real, de Castella, a qui han atribuït, després de ser traduïda, la producció literària d'un escriptor català, possiblement del poeta barceloní Galceran de Cardona (Mayoles, 2010). Sempre se'ns ha dit que la cultura catalana començava a decaure a partir del segle XV, que la literatura es rovellava i que els clàssics catalans (Llull, Eiximenis, March...) ja no s'entenien, que el castellà esdevenia el referent lingüístic per excel·lència... Però com es pot justificar que tota l'administració valenciana funcionés en català fins al segle XVIII, fins i tot la de les localitats de parla aragonesa, o que el català esdevingués llengua àulica i internacional de la mà de la família Borja? Com és possible que hi hagués un imperi castellà que no generés cap personatge important en la cort de Roma i, en canvi, un aragonès i uns valencians que s'autoanomenaven catalans fossin papes i llums dels nostres països i que la seva correspondència personal estigués escrita en català? Per tant, per què no podem creure que la literatura catalana culta va continuar després de Joanot Martorell i Isabel de Villena, i que als escriptors posteriors els van traduir les obres, com ho demostra el cas real d'en Rafael Martí de Viciana? Aquest historiador va redactar la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reyno en català i es va veure obligat a publicar-la finalment en castellà. També el cronista Pere Antoni Beuter va escriure en català la Primera part de la història de València i la segona part fou impresa només en castellà. Aquests fets solen atribuir-se a la creixent hegemonia de la monarquia hispànica i a la pressió castellanitzadora de les classes burgeses del moment. Però nosaltres pensem que també influïren els instruments d'opressió centralista de la incipient Corona de Castella, l'actitud intolerant de la Inquisició i, sobretot, la gernació de censors que aquestes institucions van generar per tota la península, els quals foren l'instrument bàsic per castellanitzar i traduir les obres catalanes del segle XVI i XVII. I si el Sant Ofici va cremar a la foguera famílies senceres de dissidents jueus i va provocar l'exili d'intel·lectuals com en Lluís Vives, malmetre tota mena de papers i llibres escrits en català devia ser una festa fàcil, la celebració de la intolerància, la conseqüència d'una mentalitat que només entén la destrucció com a eina de relació contra els que són diferents.

Tots els personatges viuen, es relacionen, dormen, ploren i riuen, escriuen o passegen i s'enamoren i moren... i deixen unes petges en la història que, tard o d'hora, algú pot rescatar. Les petges castellanes d'en Garcilaso de la Vega sempre les hem tingudes damunt de la taula, sobretot en la seva versió oficial. Des d'ara, però, hem de tenir en compte les petges catalanes de la seva obra i de la seva biografia.

Notes

1 www.iifv.ua.es/bilicame/cat/baseDatos.php
En aquesta pàgina web podem trobar un recull bibliogràfic sobre estudis comparatius entre Ausiàs March i Garcilaso de la Vega, entre els quals destaquen el clàssic d'en Rafael Lapesa "Garcilaso y Ausias March", dins La trayectoria

poética de Garcilaso, Madrid, Revista de Occidente, 1948. Altres autors que han estudiat conjuntament ambdós poetes són Maria del Pilar Arrando, Pere Bohigas, Peter Cocozella, Rafael Ferreres, Ferran Gadea i Gambús, Marinela García Sempere, Giuseppe Grilli, Patricia Heid, Josep-Sebastià Pons o Gareth Walters.

2 Hem optat per escriure en aquest article el cognom del poeta Ausiàs March amb hac, finalment, tot seguint la proposta d'en Pere Bohigas en la seva edició dels poemes del cèlebre escriptor medieval valencià.

Bibliografia

ALATORRE, ANTONIO: Garcilaso y la amistad, PDF biblioteca.itam.mx/estudios.

ALBORG, JUAN LUIS (1972): Historia de la literatura española. Edad media y Renacimiento, editorial Gredos, S.A., Madrid.

ALCOVER-MOLL-SANCHIS GUARNER (1930): Diccionari Català-Valencià-Balear, tom I, Editorial Moll, Mallorca.

BARGALLÓ, JOSEP (2007): Què és la mètrica, Edicions 62 s.a, Barcelona.

BILBENY, JORDI (26-08-2013), Catalanades, catalanismes i errors de traducció a El Ingenioso Hidalgo Don Quixote De La Mancha, Institut Nova Història.

- 18-08-2015 , Catalanades, catalanismes i errors de traducció al «Libro de la Vida» de Santa Teresa de Jesús, Institut Nova Història.

BOHIGAS, PERE (2005): Ausiàs March. Poesies, edició revisada per Amadeu-J. Soberanas i Noemí Espinàs, editorial Barcino, Barcelona.

BURELL, CONSUELO (2014): Edición, introducción y notas de la Poesía castellana completa de Garcilaso de la Vega, Ediciones Cátedra, colección Letras Hispánicas, Madrid.

CALSAPEU, JOAN, (2010), Garcilaso de la Vega... o Galceran de Cardona?, Institut Nova Història.

COMAS, ANTONI (1981): Antologia de la literatura catalana, Fundació Mediterrània, Barcelona.

CÒNSUL, ISIDOR-SOLDEVILA, LLORENÇ (2008): Antologia de poesia catalana, Proa, Barcelona.

CHINER GIMENO, JAUME J. (1993): El viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell, Editorial Marfil, Alcoi.

DESCLOT, MIQUEL (2010): Antologia de la poesia universal, Grup Editorial 62, Barcelona.

DURÁN, MANUEL (2010): Edición, introducción y notas de las Poesías completas del Marqués de Santillana, Editorial Castalia, Madrid.

FERNÁNDEZ de NAVARRETE, E. (1850): Vida del célebre poeta Garcilaso de la Vega, Madrid.

GARCÍA de la CONCHA, VÍCTOR (2015): Edición del Lazarillo de Tormes, Espasa Libros, Barcelona.

GARCÍA LóPEZ, J. 1959: Historia de la literatura española, editorial Teide, Barcelona.

GARCÍA SIMÓN, DIANA: Ausias March y Garcilaso de la Vega: una comparación, Liceus, portal de humanidades, Frankfurt am Main, ISBN-84-9714-098-2.

HERNÀNDEZ, JOSEPA – VAÑÓ, JOSEP (1997): Ausiàs March. Unitat didàctica, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, Generalitat Valenciana, València.

LYNCH RIVERS, ELIAS (1964): Edición de las Obras completas de Garcilaso de la Vega, Editorial Castalia, Madrid.
-(1983): Edición, introducción y notas de las Poesías castellanas completas de Garcilaso de la Vega, Editorial Castalia, colección Clásicos Castalia, Madrid.

CALSAPEU, JOAN, (2010), Garcilaso de la Vega... o Galceran de Cardona?, Institut Nova Història.

PRIETO de PAULA, ÁNGEL L. (1993): Edición de las Poesías completas de Garcilaso de la Vega, Editorial Castalia, Madrid.

QUILIS, ANTONIO (2013): Métrica española, Ariel (Editorial Planeta S.A.), Barcelona.

ROÍS de CORELLA, JOAN (1983): Obra profana, Eliseu Climent Editor, València.

ROMEU I FIGUERAS, JOSEP (2001): Edició crítica de les Poesies catalanes d'en Pere Serafí, revisada per Amadeu-J. Soberanas i Noemí Espinàs, editorial Barcino, Barcelona.

RUIZ i CALONJA, JOAN (1954): Història de la literatura catalana, Teide, Barcelona.

SUAZO PASCUAL, GUILLERMO (2004): Edició, introducció i notes a l'Obra completa d'en Garcilaso de la Vega, Editorial EDAF, Madrid

VALOR, ENRIC (1983): Temes de correcció lingüística, Eliseu Climent Editor, València.

500 años de Garcilaso, Centro Virtual Cervantes.
http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0023203.xml